

Gróf Zichy Domonkos Erdélyben

Zichy Domonkos rozsnyói, majd veszprémi püspök, magas állásáról lemondván, Erdélybe jött és itt húsz éven keresztül egy kis román faluba visszavonulva, élte tovább életét. Méltánylást keltő szereplés után, a jövő emelkedés eshetőségei előtt kitérve, a szerény ájtatosság és megalázkodás nemes cselekedeteiben kereste felzaklatott lelkének és elbetegesedő testének nyugalmát.

Néhány szóba össtszegeorítva, így fest Zichy erdélyi pályája. A lassú víz csendes folyása ez, annak feltűnő sodrása nélkül. Aki tehát az ő erdélyi életében rendkívülit keres, hiába áll kérdő tekintettel az ő öreg korára elváltozott arca előtt. Arisztokratikus, kemény tartása a régi, szemének erős fénye ugyanaz, megjelenése azonban már kora nemes és polgár emberének átlagos külseje. E foglalkozásában a népművelés, az emberszeretet, az úrgalmasság és egyben a vallásosság akkora erejét vitte be, hogy személye csendesebb erdélyi tevékenykedése közben is érdekel bennünket.

Zichy 1808-ban született. Az 1823—24. tanév befejezésekor, mint a tatai kegyesrendi rendház konviktora, a záróünnepélyen az ebédlőben arról a kérdéstről beszélt, milyen ifjút lehet üdvözölni a tanév végén. Mindenesetre a jóviseletű és jótanuló diákok, mint amilyen ő is volt. A következő tanév befejezése után az esztergomi érseki egyházmegye papnövendékei közé lépett, hogy tennivágyása a vallás szolgálatában találjon kielégülést. 1832-ben már révalmási plebános, hálaérzésének bizonyosságául beiktatására a tatai társház tagjait is meghívta. Csakhamar Szőnyben lett plebános. Jótékonykodó természetére, kegyes érzésére vall, hogy 1840-ben, mint győri kanonok, ugyane társház templomának kibővítésére 1000 forintot adományozott és ugyanott alapítványt is tett. A következő évben már a rozsnyói püspöki székből találjuk, 1842. június 7-én meg a tatai rektor mint már újonnan kinevezett veszprémi püspököt üdvözölte őt. E méltóságában a nyugdíjas papokat intézményes megsegítésben részesítette, nyugdíjintézet alapítása révén. Az intézet az ő nevérol a *Dominicanum* nevet vette fel. Templomok, iskolák segélyezésére sokat áldozott és sok jótékonytságot gyakorolt. Püspöki körlevelei a gondos páztor lelkületét tükrözik.

Így következett el az 1848—49-i szabadságharc, előzetesen a kiegyezésel együttjáró berendezkedési időszak, amely az egyházi ügyek terén is megérzett. Zichy püspök nagy igyekezettel abban fáradt, hogy papságát és híveit a megrázkódtatásoktól megóvja. Váratlanul ért csapás azonban életének folyását hirtelen más mederbe terelte. Testvérét, Ödönt (Jenőt) Görgey Artur őrnagy ugyanis a Jellasi chsal való egyetértés vádja alapján haditörvényszék elé állította és 1848. szeptember 30-án kivégeztette. Bár Jellasi ch katonái a püspököt családi birtokán is hántalmazták, mindamellott a kivégzés alkalmával felizgatott tömeg Veszprémben, az ő püspök palotája

előtt ellene is tüntetést rendezett. A püspök úgy tudta, hogy személye az állami hatóság előtt is gyanús; erre bizalmas embereinek tanácsára Ausztriába menekült. Távollétében, távozását hűtlenségnek magyarázván, a Honvédelmi Bizottmányt őt püspökségétől megfosztotta.

Testvérének kivégzése miatt előállott lelki megrázkódtatása, saját személyének veszélyeztetése, hívei bizalmának mesterséges megrendítése, ahogy maga mondotta, arra bírta őt, hogy püspökségétől önként visszalépjen és 1849. március 4-én Rómában, továbbá az Olmützben tartózkodó Ferenc József király előtt lemondását be is nyújtotta. Miután kérése mindkét helyen rövidesen teljesült, 1850-től évekig családi birtokain élt. Ezek rangjához mért megélhetést biztosítottak számára. Közben betegségei felfezaporodtak. Már Ausztriába menekülése idején a szenvedett bántalmazás következtében beállott vértódulás kínoztta, ehhez nagy fejfájások és szédülések járultak.¹ Úgy látszik ilyenmő bajok gyakrabban kínozták, innét magyarázható, hogy egészséges helyekre vágyva, az ország keleti részébe húzódott. Egyideig Bihar megyében, Lugoson (Élesd közelében) tartózkodott; ottani házában kápolnát is szereltetett fel magának.²

Amikor erdélyi életének adatai a források világosságánál kibontakoznak, olyannak tüntetik őt fel, mint aki tüdőbaj ellen keresett gyógyulást. Tiszta, magaslati levegőre volt tehát különösebben szüksége. Beszterce-Naszód vármegyében talált megfelelő helyre és állandó otthonra. Óradna közelében. Borberekén nyaralót épített, vagy vásárolt, hogy ott üdülést találjon. Házát faoszlopok tartották, azért utóbb nem maradt fönn épésben, új tulajdonos birtokában azonban még ma is megvan. Szép nagy-kiterjedésű telek tartozik hozzá. Ugyanígy nyaralója volt Dombhátfürdőn, amely hely ásványvizéről nevezetes. E kis fürdőhely két kilométerre van Major (Majer vagy Mayer) falutól, Zichy állandóvá vált tartózkodási helyétől.

Major község hegyes vidéken, 504 m magasságban a Nagyszamos két partján terül el. Kb. 1000 lakóházában mintegy 5200 lakosa van, csekély kivétellel gör. kat. románok. Nagyobbrészen földművesek, főleg állattenyésztéssel foglalkoznak, egyrésztük erdei munkát végez. A falut manapság a bethlen-óradnai vasútvonal érinti.

A falu fekvése eszerint megmagyarázza, hogy Zichy miért éppen e lakóhelyet választotta. A hagyomány szerint Óradnán keresett először megfelelő

¹ Dr. Horváth Szaléz: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök. Veszprémi Hírlap 1928—9. évf.

Dr. Horváth Szaléz: Gróf Zichy Domonkos meghűreoltatása 1848—49-ben. Katholikus Szemle 1933:81—96, 170—184.

Dr. Meszlényi Antal: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatása 1845—46-ban. Veszprém 1941. Ugyanő Zichy rozsnói püspökségének történetét is megírta. Fábíán Imre: A tatai piarista convictus története (1767—1930). Tatai kegyesrendi reálgimn. 1929—30. tanévi értesítőjében.

Itt is köszönetet mondok dr. Simon György veszprémi prelátus-kanonok-nagyprépost úrnak, aki Zichy veszprémi püspök korabeli képét saját költségén lefényképezette s elküldötte. A kép eredetije a veszprémi püspöki palotában van. Dr. Meszlényi Antal közölte.

² Bejegyzés az óradnai róm. kat. plebánia *Domus Historiae*-ban 1878-ban. 66 l. E kéziratot könyv felhasználását Bánffy László plebánosnak köszönhetem. Az óradnai anyag összegyűjtésére dr. Polónyi Nóra egyetemi tanársegéd szállt ki. Zichy püspök öregkori képét is Bánffy László plebános boesátotta rendelkezésre. A kép az óradnai plebánia tulajdona.

háza, de ott nem talált. Viszont Major is csak 7 km-re van Óradnától, tehát közel Borberekhez, még közelebb Dombhátfürdőhöz, folyó partján, magaslati helyen, erdős vidéken.³ Egyes kortársak érzetik abbéli sejtésüket, hogy Zichyt testvérenek kivégzése sodorta román környezetbe. Ez azonban csak látszat szerinti következtetés. Ő sohasem szakadt el a magyarságtól. Figyelemmel kísérte politikai erőfeszítéseit, sőt adat van rá, hogy a politikába cselekvőleg is beavatkozott. A lelkesülő kor szokása szerint magyarszabású ruhában járt, öreg korában szakállt és bajuszt is növesztett. A helybeli román templomba Szent István képét helyezte el. Nyilvánvaló tehát, hogy csak gyógyulást keresett az egészséges vidéken. Egykorú följegyzés említi, hogy a radnai (borberekai) fürdőben előzőleg kezelte magát és itt ki is gyógyult súlyos betegségéből. „Ez bírta őt arra, hogy annak közelében válassza utolsó lakhelyét.”⁴

Majori háza, elhanyagolt állapotban, az Óradna felé vezető út mellett, a falu végén, ma is áll. A határvadászok parancsnokának egykori háza volt ez, amelyet Zichy megszerzett és saját ízlése szerint átalakított. Emeletet húzatott rá és az ő társadalmi állásának megfelelő külsőt, és belső berendezést adott neki. A kőből, téglából épült kastély tíz szobából állott. A gazdasági épület, két más épület ugyanez építőanyagból készült, ezeken kívül svájci módra építve, szép, fából épült villa is állott a két és fél holdnyi, egy tagban fekvő területen. E nagy terület kertet alkotott, szép nagy fákkal. Zichy a falu határában földeket vásárolt; az itteni bükkfaerdő is üdülőhelyül szolgált. Dombhátfürdőn Zichy szép villája fenyőfák között állott, körülötte 3—4 holdnyi terület. E fürdő festőies fája a borberekivel vetekedik.

Major, Borberek és Dombhátfürdő így került összefüggésbe, hogy a püspök egészségét szolgálja mindenik. De csak az év egy részében, amennyiben annak más, jelentékeny részét melegebb vidékeken töltötte. Ugyanis gyorsan meghűlt és erős köhögést kapott. Utazásvágya is gyakran arra ösztönözte, hogy lakóhelyét változtassa. Dunántúli birtokain kívül főleg Ausztria, Németország és Olaszország vonzották. Legtöbbet Dél-Tirolban időzött.⁵ Kedvelt helye volt Arco, a Garda-tó északi partvidékén. A természettől védett fekvése miatt hófoka télen is 0° körül marad.

Majori életét 1879-ben bekövetkezett halálakor orvosa eképpen összegezte: „... emléke élni fog azon számos szűkölködők lelkében, kiknek betegségükben és más szükségükben húsz év alatt itteni lakásán orvosával együtt

³ Zichy majori életére vonatkozólag sok becses adatot nyújtott *Groze Alexandrina*, Groze Vazul egykorú majori esperes-plebános menyje, Groze Hieronymus özvegye, és *Groze Felicia*, annak leánya. Ez utóbbi a feltett kérdésekre írásban felelt, levelei eszerint marandó bizonyítékok. Ugyanők rendelkezésre bocsátották a német nyelven írt leveleket, amelyeket Zichy püspök Groze espereshez intézett. Több helyi fényképet is készítettek. Támogatásukért e helyen nekik is köszönetet mondok éppen úgy, mint *Pop Gyula*, majori gör. kat. esperes-plebánosnak, aki számos kiegészítő adatot nyújtott az összeállításban, amelyet az 1938. évi egyházmegyei schematizmus részére készített. A képek előállításában is segédkezett. Az adatok dr. *Jagăr Gábor*, teológiai tanár közvetítésével kerültek hozzám. Adatokkal szolgált még *Uşeriu Gyula*, jelenleg felsőborgói lakos, aki a püspökkel összeköttetésben állott *Uşeriu Anasztáz* fia

⁴ Magyar Allam 1879. nov. 4. sz.

⁵ Groze Felicia levele. Major, 1941. okt. 23., dec. 18.

működve segélyt nyújtott.⁶ Ugyane tevékenységét hirdeti sírfelirata is: „A szenvedő felebarátok jótevője, orvosa, ápolója áldott emlékének.“ Nem kedvtelés, időtöltés, különlegesség keresés tehát, ami Zichy emberszerető cselekedeteiben megnyilatkozik, hanem a hivatását betöltő ember kitartó fáradozása, egybekötve azzal a megalázkodással, amelyet a vallás sugall. Amikor a püspök a Felsőházhoz intézett iratában hivatalától való feloldozását kérte, jövő életrendjét is megjelölte: „célul tűzvéni ki magamnak, — úgvmond — csendes elvonultságban szolgálni Istennek és a jóakarató embereknek.“⁷ E kettős cél-egybekapcsolás szabott irányt jövő életének, az Údvözítő bízató szavai alapján: „Bizony mondom nektek, amit egynek e legkisebb atyámfiái közül cselekedtek, nekem cselekedtetek.“⁸ Példaadás, templomlátogatás, templomépítés és felszerelés, testi megsegítés és lelki örömkeltés mindmegannyi megnyilatkozások, amelyek az ő Isten- és ember-szerető érzületéből fakadtak.

A püspök 1858-ban kerülhetett Majorba, amikor egészsége már megromlott. E miatt egyházi ténykedéseket nem végzett, négylovas hintáján vasárnaponként a gör. kat. templomba járt, ott a szentélyt elválasztó kép-állványon (iconostas) belől, baloldalon az oltár mellett, erkélyről figyelte a szertartást. Példás jámborsága ma is él a köztudatban. De azért házában is volt imahelye.

Házának udvarán három szobából álló épületben kórházat rendezett be, amelyben a szegényeket kezelte. Nemcsak a helységből, közelebbi és távolabbi vidékekről, a Szamosvölgyből, a Borgóvölgyből is jöttek betegek, akik itt ingyenes kezelésben és ellátásban részesültek. Gyógyításukra orvost tartott, Bartók Zsigmondot, egyben kincstári bányorvost.⁹ Ennek ő maga is segédkezett, sőt még az ápolásban is résztvett. „Igen kellemesen lepelt meg engem, — írta a püspöknél tisztelgő óradnai róm. kat. plebános, — ezen nagy embert a szenvedés és nyomor által levett, elkínzott szerencsétlenek vigasztalása és gyógyításával foglalkozva találnom.“¹⁰ A szeretet látása, amely a magas jótevő lényéből ez emberbaráti tett révén kiáradt, már magában véve is lelki erőmértést jelenthetett. Fokozta a megnyugvást, amelyet a szegénységben az ingyenes segítségnyújtás tudata keltett. Valóban, mint az irgalmas szamaritánus, forgolódott a betegek között, saját kezével is enyhítve a betegek szenvedéseit. Kertje egyben a betegeknek is üdülést nyújtott.

A kórházat kiegészítette a gyógyszertár, amelyet szintén házában rendezett be. Itt is az ajándékozás rendszere járta,¹¹ hogy eképpen a szegény, a velegyakorolt jótettet kétszeresen is érezze. Testi és lelki tettek kapcsolódtak így egybe, hogy a szenvedéseket megkönnyítsék.

Zichy azon segített, aki betegségében és szegénységében éppen hozzá-

⁶ Magyar Állam i. h.

⁷ Dr. Horváth Szaléz említett értekezésében. Kat. Szemle 1933:179.

⁸ Máté evangélium 25., 40.

⁹ Groze Felicia levele. Major, 1941. okt. 23. — Szentiványi dr. Bartók Zsigmond, mint ny. kincstári bányorvos, az aranyéremkereszt tulajdonosa, az unitárius egyház tanácsosa, 1895. július 3-án Gyulafehérvárt halt meg 80 éves korában (Az Erdélyi Múzeum Levéltárának gyászjelentés gyűjteménye).

¹⁰ Zagya Mihály plebános az óradnai plebánia Domus Historiae-ban. 1873. 57. l.

¹¹ Groze Felicia levele. Major, 1941. okt. 23.

fordult. A szeretet magaslatán az embert nézte és mellétekintet nélkül megsegítette őket. Természetes, hogy jótettének áldásait elsősorban azok a szegények érezték, akik azokhoz a közelség miatt leginkább hozzájuthattak. Sehol feljegyzés, vagy emlékezet arról nincs, hogy nem látott volna mindenkit egyforma szeretettel. A kegyes főpap, egyben magyar főúr, nemes osztó mozdulata ez, az Údvözítő utánzása, amikor ez a csodás kenyérszaporításkor oszt tíznek, száznak, ezernek, ötezernek.

Gr. Zichy Domonkos veszprémi püspök korában

Jószívűsége nyilatkozik meg az apróbb örömkeltésekben és a kárvallottak támogatásában, amelyeket szintén rendszeresen gyakorolt. Az öregek emlékezetében ma is él, hogy akiket elemi csapás, nem várt veszteség ért, Zichy megsegítésükre és megvigasztalásukra sietett. Tette azt annak az emberies elvnek alapján, hogy a segítség akkor jőjjön, amikor arra a legnagyobb szükség van. „Vigasztalja meg tönkrement ökreiért Juont (udvarbíráját, Rebrosan Juont), én segíteni fogom őt, — írta a püspök a helység plebánosának, — nincs semmi oka rá, hogy búsuljon, csak kérni kell Istent

gyakran, hogy szerencsésen hazaérkezzen...¹² Ugyane plebánost kérte, tudassa, mit dolgozott Misi (más alkalmazott) az ő távollétében, miként viselkedett, hogy megítélhesse, mit vegyen neki, hogy azzal örömet okozzon.¹³

Ugyanígy a plebános feleségének Bécsből vitt ajándékot. Hogy mit?, — írta, — azt nem mondja meg előre, de tudja, hogy örülni fog neki, mint ki szintén az ő lelki leánya.¹⁴

Ilyen lelki leányának tekintette Gaftone Ilonát, egy nálánál 31 évvel fiatalabb görög katolikus román asszonyt,¹⁵ aki Kisilvárról betegen került a kórházba,¹⁶ onnét, mint háztartásvezetőnő, az ő házába. „Ő pedig engem híven, becsületesen szolgált, betegségemben ápolta” — írta róla a püspök 1876-ban kiállított végrendeletében.¹⁷ Ez ápolás miatt őt Zichy állandó környezetében találjuk, volt rá eset, hogy tiroli gyógykezelése idején is magával vitte. A hálás püspök a plebánoshoz intézett leveleiben Ilonát „kedves leányunk”-nak, „a mi kis Ilánánk” (Ilana, Ileana)-nak írta. Többnyire a plebános családjának küldött üzenetek keretében emlékezett meg róla, ami arra mutat, hogy az egyszerű sorsból kiemelkedő asszony oda bejáratos volt. Miként a plebános feleségét, Ilonát is megajándékozta utazásai alkalmával, vagy kérésére vásárolt számára. A külföldi érintkezés megkönnyítésére német nyelvre is taníttatta őt.¹⁸

Ilona a püspök halála után egy ideig Besztercén lakott, ott újból férjhez ment, 73 éves korában Majorban fejezte be életét. Temetésének érdekessége, hogy a nép virág helyett sok kalapját helyezte rá koporsójára.¹⁹ Doamna Ileana (Ilona úrnő) néven ma is él szülőfaluja emlékezetében.

Bartók Zsigmond orvoson kívül a püspök szűkebb környezetébe tartozott még huszárja, Szűcs István, a leveleiben sokat emlegetett Pista, utóbb egyik kisebb birtokának kezelője.²⁰

Időszerű jótékonykodásain kívül állandó jellegű alapítások bizonyítják a kegyes püspök nemes áldozatkészségét. Erdélyi jótékonykodásai egyébként csak kiegészítői egyéb helyeken tett hasonló adakozásainak. Így Kajáron (a Dunántúlon) kápolnát épített, a pápai irgalmas szerzetesek kórházában ez években két betegágyat alapított, 1872-ben az óradnai római katolikus templomnak „gyönyörű” készleteket vett, majd lilaszínű miseruhát ajándékozott. A következő évben ugyanoda orgonát ígért, melyet utóbb el is készített. 1874-ben mennyezetet (baldachint), miseruhát, négy év múlva meg 2 oltárt ajándékozott e templomnak. Egyikét lugosi házikápolnájából, a másikat Olaszországból hozatta. Ez utóbbi ereklyés oltárt a horberek

¹² Zichy Domonkos Groze Vazulnak. Arco, 1872. ápr. 42.

¹³ Ua. uannak. Uo. 1872. márc. 18.

¹⁴ „... wie auch meine fata de suflet”. Uaz. uannak, Bécs, 1869. márc. 4.

¹⁵ Gaftone Ilona halotti bejegyzését l. a majori gör. kat. plebánia könyvében 1912. május 13. VIII. 70. l. Pop Gyula majori esperes szíves közlése.

¹⁶ *Eusu Vazul* kisilvai gör. kat. lelkész tudósítása *Peris Artur* útján.

¹⁷ A végrendelet kelte 1876. febr. 10. Major. Eredetiye a budapesti m. kir. törvényszéken. Lefényképezését, egyéb utánjárásokkal együtt *Biró Imre* piarista rendfőnöki tanácsos szíves segítségének köszönhetem.

¹⁸ Zichy Domonkos levelei Groze Vazulhoz. 1870. dec. 31., 1871. márc. 15. Arco, 1877. nov. 19. Tridentum.

¹⁹ *Szilassy Ilona*, özv. Utalea Oktávné tudósítása. Kolozsvár.

²⁰ Zichy jelzett végrendelete.

templomban helyezték el. Az óradnai templomnak 1879-ben is ajándékozott miseruhákat. Áldozatkészsége jutalmazására az ottani egyházközség őt 1877-ben tiszteletbeli főgondnökká választotta. Ez alkalommal a püspök 50 forint ajándékot adott.²¹

Fogarasy Mihály, erdélyi róm. kat. püspök, 1868-ban a szegény lelkészi állások jobb ellátására felállította és szabályozta az egyházmegyei alapot. Ez alapot a papság adományaiból gyűjtötte össze. Ehhez 1874-ben Zichy püspök is 40 forinttal járult. Amikor ugyanez az erdélyi püspök Vicén 13.616 forint költséggel a római katolikusok részére templomot építtetett, Zichy püspök 5460 forinttal segítette.²² Az építési költségnek tehát közel felét fizette.

Jótekyony kezét a görög katolikusok is érezték, az ő részükre két templomot építtetett. Egyet Majorban, egyet Kisilván.²³ A majori templom építé-

Borberek

séhez fűződő sok tervezgetésbe, gondoskodásba, a falu plebánosához, Groze Vazulhoz írt levelek engednek bepillantást. E leveleket Zichy intézte hozzá. Ő Grozeval bizalmas viszonyban állott. Ez esperes, anyanyelvén kívül, tökéletesen beszélt magyarul, németül, olaszul. Vallásos ihlettel áthatott férfiú volt, szerény ember, jó szónok, teológiaiag kiválóan képzett. Zichy kívánságára három csomót kitevő gyászbeszédeit küldötte meg neki Bécsbe. A püspök szerint ezek összeállítására nehéz feladat volt, ilyenmű beszédek ott is nagyon szokatlanok. Groze a püspököt sokszor elkísérte utazásaiban, volt vele a Dunántúl és külföldi útjain. A püspök dunántúli birtokain, megbízásából, gazdasági ellenőrzést is gyakorolt, és örömmel töltötte el a szíves fogadtatás, amellyel ilyen alkalmakkor találkozott. Sok szolgálataért a

²¹ Óradnai jelzett *Domus Historiae*. 1872. 51. l., 1873., 1874. máj. 10., ápr. 3. 59. l., 1877. ápr. 7. 65. l., 1878. máj. 66. l., 1879. máj. 20. 67. l.

²² *Imets F. János*: Erdély püspöki megye krónikája a XIX. században. V. köt. 1874. és 1880. év adatai között. Kéziratot adatgyűjtés a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban.

²³ Zichy jelzett végrendelete.

püspök sem volt hálátlan. Két fiát: Domonkost és Hieronymust, akiket keresztvíz alá tartott, anyagilag segítette. Érdekében a balászfalvi érseknél eljárt.²⁴ Groze 1895-ben halt meg.

A templomépitésre vonatkozólag, — értesítette a püspök 1870-ben Grozet —, nyugodtan megkötheti a szerződést, mert a szükséges pénzüsszeg a következő év folyamán teljes egészében rendelkezésre áll. 1872. év elején az építés terve már kibontakozott. A munkát Adleff Rudolf beszercei építész végezte, a tervet is ő dolgozta ki. A püspök kifejezte abbéli reményét, hogy május 1-én az építés az ő jelenlétében megkezdődhetik.²⁵ Ez évben csakugyan meg is kezdődött s a következő évben be is fejeződött. Az újonnan épült templomot a régibb fatemplóm helyén állították fel, mivel az már tönkrement. Fáját most téglaegetéshez használták fel. A püspök magához a téglaeépítéshez 3450 frt. 4 cent. költséggel járult.²⁶

A templom a szokásos formában épült, tágas és szép. A püspököt a kép-állvány (iconostas) művészi kivitele különösképpen foglalkoztatta. Az állvány fenyőfából való vázát helyben készítették el, a képek megfestésének a püspök személyesen maga járt utána. A tervezetet az esperes állította össze, a kivitel a püspökre maradt. A küldött tervek a méreteket feltüntették, de a püspök úgy látta jobbnak, hogy hozzáértő emberekkel személyesen tárgyaljon Bécsbe érkezésekor. „Mindenesetre, — írta, — (az építéssel) olyasmit akarok, amennyire az emberileg lehetséges, ami egy Istenházához méltó, a községet jámborságra buzdítja és az én hódolatomnak megfelel. Örülök, hogy a mi építésvállalkozónk ez elveket szem előtt tartja, adja Isten, hogy a kivitel jól sikerüljön.“

Attól tartott, hogy a négy nap, amelyet tiroli útjából visszatérőben Bécsben tölt, nem lesz elég a képek elkészítésére, a szobrász- és aranyozó-munka elvégzésére, alkalmas személyek meglegelésére, a velük való megállapodásra, a Szent Borbáláról nevezett gör. kat. templomban helyszínen történő magyarázatadásra. Az elkészült képállványt 1877-ben megjavíttatta. Ez utóbbi munkát Pichler nevű bécsi festő végezte.²⁷

A képek alsó sorában jobboldalt látható Szent István képe, amint Magyarország koronáját Isten Anyjának felajánlja. A király jobbtérdére ereszkedve, kezében a szent koronával tekint Isten Anyjára, aki Szent Fiával karján a felhők között látszik. A festmény szerkezeti hibáit (a térdeplő láb alkalmatlan elhelyezése, a hátracsúsztatott fül, a tökéletlen korona-forma) ellensúlyozza a szép palást, amely a királyt fedi.

A püspök a képek alakjaul a négyszegletes formát ajánlotta. Úgy számította, hogy azok 1872. szeptemberére elkészülnek. „Jobb sietni, — vélte, — szükséges, hogy minden még életemben befejeződjk, és amiatt nincs elvesztegetni való idő, mivel öreg vagyok.“²⁸

²⁴ Groze Felícia levele. Major, 1941. dec. 18. Rusu Vazul kisilvai lelkész tudósítása. Zichy levele Grozehoz, 1869. márc. 4. Bécs, Zichy végrendelete.

²⁵ Zichy Domonkos Groze Vazulhoz. Arco, 1870. dec. 31., 1872. febr. 3.

²⁶ Pop Gyula esperes-plebános összeállítása a gör. kat. egyházmegyei 1938. évi kéziratos schematizmus számára.

²⁷ Zichy Domonkos Groze Vazulhoz 1870. dec. 31., 1872. márc. 22., ápr. 12. Arco, 1877. nov. 19. Tridentum.

²⁸ Ua. uannak. 1872. márc. 22. Arco.

A kisilvai templom is tágas, közel ezer ember befogadására alkalmas. A 38.000 forintból épült templom költségeit majdnem teljesen Zichy fedezte. Az építés 1873-ban kezdődött, kolera-járvány miatt három évre megakadt, majd ismét folytatódott. A nemes áldozatkésztséget a templom Aranykönyvének előszava is megörökíti. A templomot Zichy több ízben meglátogatta, ilyen alkalmakkor a község ünnepélyesen fogadta. Négylovas hintóját a gyermekek vidáman vették körül. A jószívű püspök ugyanis örömkeltésükre pénzt szórt közéjük,²⁹ akárcsak Majorban is ilyen alkalmakkor.

Építkezései, templomfelszerelései a püspököt a bőkezű patrónusok színvonalára emelték. Erdély több templommal lett gazdagabb az ő adakozása és műértő fáradozás révén. Az erkölcsi hatáson kívül, amely e templomokból kiárad, művészet, ízlés is sugárzik felénk ez alkotásokból, a magyar mágnás-püspök személyén keresztül érzékelhető szeretet átfogó erejével. A

Major község a templommal

templomok és templomi felszerelések a művészetterjesztésnek mindmegannyi forrásai. Zichy következetessége, ízlése mutatja, hogy nála nem ötletszerű pénzkiadásról, hanem tervszerű, Isten dicsőségére, az emberek lelki felemelésére szánt érték-elhelyezésekről van szó. Az erdélyi egyházi művészet azért Zichy püspök előtt mindig fejet hajt.

Másirányú építkezései a borbereki, dombhátfürdői villái, legfőképpen pedig majori kastélya. Ezek építése, vagy fejlesztése a méltó környezet-teremtésen, ízlésterjesztésen kívül, egyben a helyi ipar s a helyi munkásság foglalkoztatásának is számottevő alkalmi. Egyházi és világi építkezéseibe, berendezkedéseibe Óradna és Beszterce is belekapcsolódott. A püspök itt-idezése eszerint a vidék anyagi jólétére határozottan kedvezően hatott.

A kérdés részletei majori házának egyik átrendezésével kapcsolatban kiváltképpen megfigyelhetők. A két nyugati szoba, a szalon mennyezete részére Bécsben vásárolt faldíszítő papírt, a két sarokszobája részére szükséges anyagot meg lugosi birtokáról küldötte. Intézkedett, hogy a papir felragasz-

²⁹ Rusu Vazul kisilvai lelkész tudósítása.

tása előtt a padló és az ablakok készen álljanak, kiszáradjanak, ellenkező esetben a nedves vakolatról a papir leválik vagy felpattogzik. Két emeleti szobára Pesten vételett kályhákat. Más új, Meissner-kályhát is vásárolt az időben. Szükségesnek tartotta, hogy a kályhák környékén a padlóra vékony kőlapokat fektessenek le, mert ha az agyag kő nélkül csak a fára kerül, nem kerül el a tűzveszélyt. Nagyon jó lenne, ha a volt veres-szobában a padlót felszaggatnák, a földet másfél lábnyira kihánynák, a munkával meg legalább 4 hétig várnának. Akkor majd egy újjnyi mélyen oltatlan meszet kell először bőven lerakni, erre felprózott szenet, e fölé meg száraz homokot rakni. Ilyen módon egészséges szobát nyernek. A többi szobában száraz homok is elegendő. Érdeklődött: Kaphat-e száraz padlófát? A radnai új asztalos az emeleten az ajtó munkálatokat megkezdette-e? A deszkákat legalább kályhatűznél kiszáritották-e?³⁰

A lakás átalakítása 1870-ben már megkezdődött, a következő évben folytatódott. 1872 tavaszán Zichy örömmel értesült, hogy az emeleten a munka befejeződik. Azt kívánta, hogy Mihály mester az emeleti nagy szobában ugyanolyan ablaktáblákat helyezzen el, aminők a földszinten vannak. Így ugyanis a tavaszi és az őszi meleg jobban bennmarad. A hozzávaló vasalást bizonyos Tergovicsnál lehet megvásárolni. Az emeletre szánt bútorokat Bécsből hozatta, e helyet gyakori átutazásai alkalmával kisebb vásárlásokra is felhasználta. Bécsből mosó-készüléket, ruha-csavaró gépet is vásárolt.³¹

E néhány adat is mutatja, hogy a püspök a beteg embert jellemző aggodalmaskodással, sok hozzáértéssel és gondossággal rendezte be lakását. Utmutatásai kétségkívül tanulsággal szolgáltak, az iparosokat, a munkásokat módszeres eljáráshoz szoktatták. A tapasztalat teszi az embert — elv alapján az ő oktató munkája bizonyosan hatással volt az évekig ott foglalatatoskodó iparosok további szakmunkájára is.

Önképzése tervszerűségére jellemző adat: Bizonyos Lindorfer kereste fel őt Besztercén, — írta egyik levelében, — és a mészégetés körül szerzett tapasztalatait közölte vele. Felkeltette érdeklődését, — mondta, — a biztos próba: ha a követ választóvízzel leöntjük, tejfelszerű fehér anyag vonja be, amely gyorsan megszáradva porrá lesz, akkor a kő biztosan jó. Az ő házánál történő próba eredményére kíváncsi.³² Ez adat arra mutat, hogy birtokán meszet is égettek.

Közvetlenebb és nagyobb kört érintő eredmény volt a környék mezőgazdaságára gyakorolt hatása. Az öregek a jó szántás dicséretére manapság is azt mondják: így dolgoztak a grófnál is.³³ Zichynek a majori és óradnai határban alig 17 holdat kitevő birtoka volt ugyan,³⁴ de ezt bérlettel is nagyobbította. Így az iskola kertjével is, amely az övéivel határos volt.³⁵ A majori hegyes határ gabonafélék termesztésére kevésbé alkalmas. Zabból több van, de búza kevés, emiatt búzából és még burgonyából is behozatalra

³⁰ Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1870. dec. 31., 1871. márc. 15. Arco.

³¹ Ua. uannak. 1869. márc. 4. Bécs, 1872. márc. 22., ápr. 12. Arco.

³² Ua. uannak. Dec. 14. ?v nélkül. Arco.

³³ „Aşa se lucra la groful.“ Groze Felicia 1941. okt. 23-i leveléből. Major.

³⁴ Zichy Domonkos jelzett végrendelete.

³⁵ Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1869. márc. 4. Bécs.

szorultak. Zichy a helyzetet felismerte és talajjavítással, okszerű gazdálkodással igyekezett a hiányt pótolni. Munkásságával példaadó lett a földművelésben és neve említést érdemel a vidék gazdaságtörténetében.

Talajjavítás céljából megvételre jó trágyát kerestetett. Az ő rétje — mondotta — nagyon rossz és nem akarná, hogy az előző évi szénahiány megismétlődjék. Ezen csak trágyával lehet segíteni, mivel így a föld melegebb lesz, előbb hoz zsenge vetést. E műveletnek az őszi eső beállta előtt kell megtörténnie, mivel az a zsenge vetés egy részét évenként megrontja. Semmi úgy ki nem fizeti magát, — állította, — mint e rossz földeken való trágyázás. Elégedetten nézte, hogy a hideg az egyik évben jó jeget hozott, mivel így a trágya-kihordás könnyű lesz. A mély-szántásra vonatkozólag is maradt fenn intézkedése. Melegebb idő beálltával — rendelkezett — a burgonya-földet szántásuk fel vaskével, de igazán mélyen.

Zichy háza Majorban

Ugyane hozzáértéssel dolgoztatott veteményes kertjében. Ezt újra megtrágyáztatta, mivel az eső a rossz földből az előzőt elhordta. Ha nem segítenek rajta — mondotta —, megint nem lesz rendes termés. Házikertjét ökrökkel vasboronával megboronáltatta. És pedig hálóformában, azaz keresztben. Az ilyen réteken ugyanis negyedrésszel több széna terem — vélte —, amely negyedrészt helyét most moha foglalja el.

Gazdasági elgondolásába a kertművelés szorosan belekapcsolódott. Nem ötletszerűen, hanem hozzáértéssel, sőt szaktudással fáradt e gazdálkodási ág karbantartásában és felvirágoztatásában. Miután a Pesten rendelt főzelékmagvakkal nem volt megelégedve, a rákövetkező évben Kassáról hozott ilyenmű magvakat. Ezekhez még legalább 25 más virágfaj járult.³⁶

Mindezekből nyilvánvaló, hogy Zichy majori kicsiny birtoka is az erdélyi nagybirtok-gazdálkodás arculatát mutatta. Személyi és dologi tekintetben egyaránt olyan elveket érvényesített, amelyek százados gyakorlatból

³⁶ Ua. uannak. 1870. dec. 31., 1872. febr. 3., febr. 28., márc. 18. Arco. Dec 14, év nélkül, Arco. Egy levéltöredék, hely és év nélkül.

következtek. E gazdálkodásban az udvarház, mint gazdasági egység jelentkezett annak jellegzetességeivel együtt. Maga a név is élt a udvarbíró elnevezésben, amelyet maga Zichy is használt. Földjei kezelőjét ugyanis a régi udvarbíró szóval nevezte meg.³⁷ A házhoz tartozó kertek: a füves, a veteményes kert az udvarház járuléka, mint rendes jövedelmi források. Füves kertjei házikertek néven jönnek elő, szénatermő helyül szolgáltak, e mellett egészség ápolást is céloztak. A virágfajok hozatala mutatja, hogy a püspök ezek termelésére gondot fordított. Tömeges megrendelésükből következően, belőlük virágos kertet alkotott; ez szintén járuléka az udvarháznak. Nemcsak a dísz, hanem egyben méhtenyésztés miatt is.

A veteményes, a virágos kert, általában a házi gazdaság Gaftone Ilonának volt a gondja; őt a püspök gazdasszonynak nevezte.³⁸ Munkabeosztása mutatja, hogy ez elnevezés is régi erdélyi értelmet jelöl.³⁹ Zichy házában is külön volt főzőnő, máskor szakács. Bécsben maga is fáradt, jó főzőnő keresésében. Betegsége miatt ugyanis körülményesebb életrend megtartására kényszerült. Addigi főzőnője volt huszárjához, Szűcs Istvánhoz ment férjhez és a püspök lugosi birtokára költözött. Zichy szociális gondolkozására vall, hogy a német főzőnő szobáját mennyezetel látatta el, mivel — mint mondotta — német főzőnő előtt szoba mennyezet nélkül elképzelhetetlen.⁴⁰ A huszár elnevezést maga a püspök használta személyi szolgája jelölésére.⁴¹ Ennek magyar egyenruhája a püspök magyar zsinórzatú ruházatával szép összhangban állott.

A régi erdélyi nagybirtok-gazdálkodás jellegzetessége még, hogy az utasítások magától a nagybirtokostól származtak. Ez eljárás Zichy esetében is beigazolódott. Ő rendelkezett, irányított a házban, a szántóföldeken, a kertekben, mindenütt az ő előírása érvényesült. Utasításai végrehajtásáról az ő távollétében Bartók Zsigmond orvos, vagy Groze esperes gondoskodott. Bartók többször kapott pénzt, Groze bőven megbízásokat. Úgy tűnik fel, hogy az egyik parancsolt, a másik anyagi lebonyolítást végzett. A külső gazdálkodás az udvarbíróra maradt. A püspök e bizalmi emberei a Dunántúlon Tóth Gyulával, veszprémi püspöksége idejéből való meghatalmazottjának: Tóth Jánosnak családtagjával, továbbá Kustor Istvánnal, az ő ödöni (Fehér m.) birtokán lévő versenymesterével állottak összeköttetésben. A püspök megbízásából ezek pénzt küldtek, vagy személyi megbízásokat teljesítettek. Amikor a püspök Groze esperes kérésére a majori templom részére Bécsben Szent Paraschiva (Prisca, Piroska)-pecsétnyomót vésetett, az elintézésben Tóth János leánya fáradt.⁴²

Az első 5—6 év kivételével, az év melegebb részét a püspök Majorban töltötte. Napirendjét a betegekkel, gazdasági ügyekkel való törődés, önmagára egészségének gondozása, szórakozás töltötte ki. Nem fejtett ki nagyobb pom-

^{37—38} Jelzett végrendeletében.

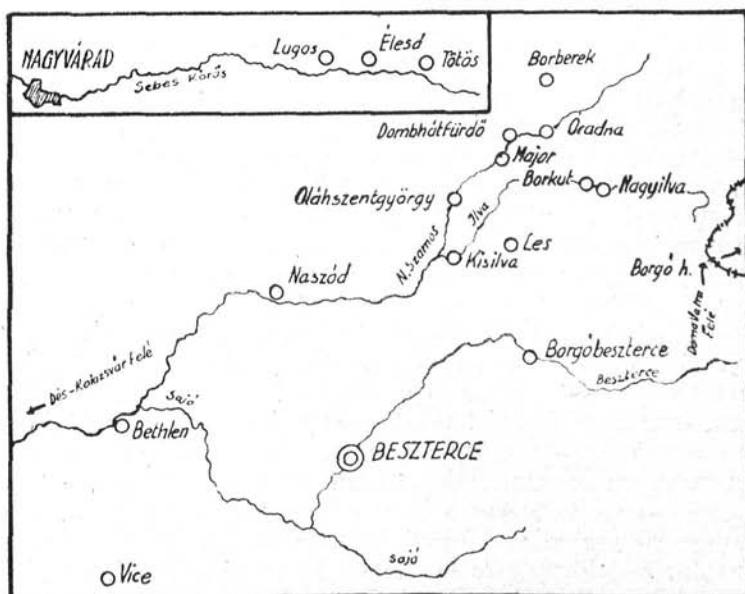
³⁹ Mint díszítő jelzöt a háztartást, a kert gazdálkodást vezető háziasszonyok sem tartották megalázónak e nevet. Így br. Apor Péter író feleségének a síriratában is belefoglalta: Jó gazdasszonyságnak mutató példája.

⁴⁰ Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1872. márc. 18., ápr. 12. Areo. 1877. nov. 19. Tridentium.

⁴¹ Jelzett végrendeletében.

⁴² Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1870. dec. 31., 1871. márc. 15., 1872. febr. 3., 23., márc. 18., 22. Areo.

pát, rangját azonban szem előtt tartotta. „Környezete és háztartása csaknem egyszerűnek mondható, de azért a széles ismeretű, nagytudományú, lelkes főpapot és magyar arisztokratát rögtön fel lehet benne ismerni“ — jegyezte fel róla 1873-ban Zagyva Mihály óradnai plebános majori bemutatkozó látogatása alkalmából. Elődje, Apostol Alajos, az elmúlt év decemberében írta a püspökről: „Évek mulva e napon jött először Óradnára. Nagy szenzációt keltett, igen jó benyomást tett.“⁴³ A feltűnést négy lovas hintájának, hosszabb idő multán bekövetkezett megjelenésének és annak a bizonyos fokú litokzatosságnak köszönhetően, amely személyét körülvette. Teljes elvonultságban töltött élete, kapcsolatba hozva azt a testvérét ért megrendítő véggel, továbbá messzibb földről való beköltözése, jórészt román környezetben élése

E tanulmányban előforduló helyek térképvázlata

alakja köré legendát vont, amely eltérő felfogásokat tükrözött vissza. A környékbeli köznép manapság is azt hiszi, hogy Zichy püspök testvérének kivégzése után Rozsnyón, Máramaroson át azonnal Erdélybe menekült. Itt Óradnán, mint bőrkereskedő jó ideig álnév alatt lappangott, míg aztán Majorba jutott. Az említett Apostol Alajos plebános Zichynek templomkészlet ajándékozásával kapcsolatban, 1872-ben, egészen különlegesen látta a helyzetet. „Ez ember itteni életéről — jegyezte fel — mondanivalókat utódomra hagyom. Még nem ismerem egészen, talán elfogult is lennék s így igaztalan, attól pedig remegek és undorodok. Különböznél pedig szomorú érzettel gondolok reá és lelkem fájdalommal telik meg adakozásai megemlékezésénél is. Másként áldja meg az ég, mit e szegény templomért tett, hiszen az övé ugyanis.“⁴⁴

⁴³ Óradnai róm. kat. plebánia Domus Historiae-ban. 1873., 1872. dec. 25., 54. és 57. l.

⁴⁴ Uo. 1872. 51. l.

A Zichyt félreismerő, a szóbeszéd után induló Apostolt ítéletében a vett jók látása megzavarta. Érzése Zichy ellen hangolta, igazságkeresése viszont a lesújtó beállítástól visszatartotta. Felvetődik a kérdés, vajjon Apostolnak gondolkozásmódja és Zichynek Óradnától való huzamos távolmaradása között nincs-e összefüggés? Tény, hogy Zagyva plébános már a püspök bizalmába jutott, lelkiekben is őhöz fordult, Zagyva már a saját tapasztalata után indul, megállapításai a meggyőződés erejével hatnak.⁴⁵ „Ezen első találkozás teljesen meggyőzött, hogy a világ igen sokszor igaztalan ítéletet hoz dolgokról, mit legkevésbé ismer“, — jegyezte fel Zagyva a püspökkel történt első szembeálása után.

A jó benyomáskeltés, amelyről Apostol is szól, Zichy egyéniségéből sugárzott. Már előző életfolyásából ismert nagy műveltsége, tudása, most is lépten-nyomon megnyilatkozott. Az emberekkel való kegyes bánásmódja, jóakarata azonnal előtűnt. A tudós, a lelkes főpap és magyar arisztokrata jelleg, amelyekről Zagyva beszélt, — benne a papi megalázkodásban és a főúri határozottságban mutatkozott. Személyét ezek tették becsültté és bizalomkeltővé. Innét a vele érintkezés kedvező hatása.

Önképzése magányában sem szünetelt. Sokat olvasott állandóan. Valóságos elmélyülése is az utókor emlékezetében maradt. Hintáján naponként utat tett Groze esperes társaságában. Ehhez gyakrabban eljárt, más társaságot nem keresett. Az esperessel együtt azonban alkalmilag egyszerűbb emberekhez is belátogatott. Népszórakozásokban nem vett részt, nem vadászott.⁴⁶ A falu népével az érintkezést megkönnyítette, hogy a román nyelvben is volt jártassága.⁴⁷ Grozeval németül levelezett, ebből következtetve ugyanezen nyelven beszélt. A faluból, üdülőhelyein kívül, Besztercére járt gyakrabban. Onnét a Biasini-társaskocsin a kolozsvári vasútállomáshoz is eljuthatott. Beszterce 48 km-nyire van Majortól. Nagyobb küldeményeit is rendszeren Besztercen keresztül juttatta lakóhelyére. Megfordult Naszódon (Majortól 35 km-re), Borkúton, Oláhszentgyörgyön, az utóbbi helyen Uşeriu Atanász szolgabíró családjával állott kapcsolatban.

Hosszabb-rövidebb útjaira beszerzett egyik hintájának vételéről leveleiben többször esik szó. A kocsit alkalmilag hozta valaki Borkútra, onnan Besztercére. A püspöknek a kocsi megtetszett, mivel nem volt nehéz súlyú. Megvételére 400 forintot szánt, de 550-et kértek érte. 5 év múlva is szó esik a vásárolt kocsiról. Kocsisának neve Jaz Simon.⁴⁸

Utazásai közben az önművelés alkalmait nem szalasztotta el. Így Bécsben nagy érdeklődéssel tekintett dr. Hyrtl professzor előadásai elé. Szerzett benyomásai művészi igényeit felfokozták ugyannyira, hogy a közelebbi műemlékek szemében a kelleténél kisebb jelentőségűeknek tűntek fel. Így pld. azt kockáztatta meg, hogy Kolozsvárt nincs szép templom, Nagyváradon nincs semmi néznievaló. Ellenben Pesten és Bécsben annyi a szépség, amennyit az ember akar.⁴⁹ Igaz, hogy e megállapítását csak magánlevélben tette,

⁴⁵ Uo. 1873. 57. l.

⁴⁶ Groze Felicia levele. 1941. okt. 23. Major.

⁴⁷ Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1872. márc. 18. Arco.

⁴⁸ Ua. uannak. 1872. febr. 3., márc. 18., 22. Arco. 1877. nov. 19. Tridentum,

⁴⁹ Ua. uannak. 1869. márc. 4. Bécs. 1871. márc. 15. Arco.

kedvezőtlen véleménye azonban most éppen e közzététellel nyilvánossá válik. Helyszeretünk az ő nézetének mindenestre ellentmond.

A püspök birtokpolitikai gondolkozásának megemlítése is időszerű. Azt az álláspontot vallotta, hogy keresztény földbirtok, keresztény kézben maradjon. Amikor tehát egy birtok eladóvá vált, Groze útján megvételére törekedett. Az igazi ok, — mondotta — hogy mint társbirtokost, zsidót ne kapjanak a községbe. Azonban nevetségesnek tartotta a követelt nagy árt, amelyen nézete szerint zsidó se venné meg.⁵⁰

A betegeskedésével kapcsolatos adatok élete utolsó 10 esztendejéből tűnnek elő tömegesebben. E szaka ragyogó példája a hanyatló test erősödő lelki emelkedettségének, a megbékülő lélek önfeláldozó tettkészségének. Mutatja az akaraterőt, amely az Isten szolgálattal és emberszeretettel gyakorlásával keresi az egyensúlyt a tett jó és az elkövetett hibák között.

Zichy sírja Óradnán

Zichy öreg korában

Az 1869. év tavaszán Bécsben időzött. Fázós természetét erős köhögése mutatta. Védekezésül fülsüveget rendelt Pestről, Bécsben ugyanis ilyenek készítéséhez senki sem értett. Az volt a szándéka, hogy onnan Krakkóba utazik; ha az időjárás engedi Varsóba rándul pár napra, kedvezőtlen idő esetén Krakkóból útját Lembergbe, Csernovitzba folytatja, és innét alkalmas módon, amennyiben a postakocsin való utazás neki nehezebbre esik, (Borgó) Besztercére jut. Útiterve megvalósítását köhögésétől tette függővé. A dohányzással mindamellet nem hagyott fel. Huszárja, Szücs István ugyanis szivart olyan bőségben és olyan minőségben rakott össze számára.

⁵⁰ Ua. uannak. 1872. márc. 18. Arco.

hogy annyi és olyan finom szivarja se Lugoson, se Majorban már rég idő óta nem volt.⁵¹

Ugyanez év telét Arco-ban, Dél-tirolban töltötte.⁵² A következő év telén újból itt találjuk őt. 1870. december 19-én érkezett oda kedvezőtlen körülmények között. A trienti postakocsi rugója ugyanis útközben eltörött, mire közel két órát gyalogolnia kellett. Az időjárás is rossz volt, esett, havazott. Bár a hideg éjjel a fagypontra alá szállott, a legtöbb beteg nem fűtött. Főleg tüdőbajosok voltak ott, negyvenöten, többnyire poroszok és hannoveri németek. A püspök ide várta Groze esperest is. Utazása elősegítésére megbízottjának, Tóth Gyulának, utasításokat adott. Meghagyta, hogy ez az esperest Pesten várja, őt az ő dunántúli birtokain kísérje és ellássa, a Triestbe szóló jegyet pedig neki kézbesítse. Ide már ő maga készült személyesen az esperes elé. A rákényszerített élet terhére esett a püspöknek, azért, mihelyt köhögése engedni, hazakészült. Annál is inkább, mivel házának átalakítása folyamatban volt és a majori templom építése is megkezdődött.⁵³

A tavasz Zichyt még Arco-ban érte. Március hónapban már virágoztak a fák, röpdöstek a lepkék. Köhögése is kimaradt, amely pedig elkésztet ideindulása és az útközben szenvedett hideg miatt nagyon elhatalmasodott. Ugyanez időben Groze esperes Pestre készülődött. A püspök embere, Tóth Gyula, most is felkészült a fogadására. A püspök megírta az esperesnek, hogy a Vadászkiirtbe szálljon. A vonatnál a bérkocsisnak mondja meg a szálláshelyet, de semmit ne kérdezzen, hanem megérkezéskor a kapustól érdeklődjön meg a viteldíjat, mert különben becsapják.⁵⁴

Zichy a következő 1871—72. évi télen is Arco-ban tartózkodott. Ez időben szemfájásról is panaszkodott. Húsvétra hazakészülődött, ha az időjárás megfelelő lesz. Köhögése állásával ugyanis meg volt elégedve, nem akart tehát meghülni. Útjára szerint április 19-én vonaton indul, Lánzen, Bécsen keresztül utazik tovább. Ha az idő kedvező lesz és ő nem lesz fáradt, az esetben innét indulva megszakítás nélkül megy Lembergbe, Csernovitzba. Tehát ez esetben is a szokott Krakkó—Lemberg—Csernovitz, majd Dornavatra—Borgó hágó—(Borgó) Beszterce—Kisilva útvonalon jutott Majorba.⁵⁵

Betegeskedései, ismételt hangoztatott öregsége⁵⁶ az idő múlását közben állandóan szeméi elé tárták. A közelgő távozás tudata elrendezendő ügyeinek végzésére ösztönözte őt; ezt Majorban 1876 február 10-én első ízben meg is tette. Sajátkezűleg írt végrendeletében részletesen és pontokba foglaltan felsorolta adakozásait. A családi vagyoni méltányos elosztásán túlmenően, egyházi és emberbaráti célokra nagy összegeket szánt. Áldozatkész lelkületét e hagyakozásai méginkább megvilágítják.

„Tudván, hogy mindenkinek egyszer meg kell halni, de a halálnak órája bizonytalan lévén, most, még Isten kegyelméből ép testtel és lélekkel, utolsó akaratomat írásban foglalom. Halhatatlan lelkemet Isten irgalmasságában ajánlom, és ő Szent Felségétől minden elkövetett számtalan

⁵¹ Ua. uannak. 1869. márc. 4. Bécs.

⁵² Ua. uannak. 1870. dec. 31. Arco.

⁵³ Ua. uannak. n. o.

⁵⁴ Ua. uannak. 1871. márc. 15. Arco.

⁵⁵ Ua. uannak. 1872. febr. 3., 23., márc. 18., 22. Dec. 4. (év nélkül). Arco,

⁵⁶ Ua. uannak. 1872. márc. 22. Dec. 14 (év nélkül). Arco.

Szent István képe a majori gör. kat. templomban

bűneimért töredelmes szívvel bocsánatot kérek." E kegyeletes szavakkal vezette be végrendeletét. Elrendelte, hogy a helybeli szegények között azonnal 100 frt. osztassék ki és ezek imádkozzanak érte. Lelke üdvéért meg tizenkét szentmise szolgáltatassék. Halálát azonnal tudassák a veszprémi püspökkel, hogy ezt az egyházmegyei papsággal, amellyel haláláig lelki-közösségben (in communione suffragiorum) élt, közölhesse. Hasonló tudósítást kapjon a rosznyói püspök is.

Nemes hagykozásai: Az esztergomi érseki szeminárium 1.500 frtot és Breviáriumát kapja. Értékpapírjaiból a győregyházmegyei révalmási templomnak 1.200, a szőnyinek 1.000, a rosznyói egyházmegyében a munkaképtelen agg papok segélyző pénztárának 2.000, a szegénysorsú lelkészek, a rosznyói róm. kat. gimnáziumban járó szegénytanulók segélyezésére 2.000—2.000, a rosznyói egyházmegyei pénztárnak 2.000, a megtértek pénztárának, a rosznyói ispotálynak 1.000—1.000, a káptalan kezelése alatt lévő szegények pénztárának 2.000 frt értékűt adjanak. Imfulája a rosznyói püspöki templomé legyen. A veszprémi egyházmegyében a Domonkos-intézet 5.000, a szeminárium 1.000, a megyei pénztár 4.000, a Dávid Árvaház 2.000, a püspökök és kanonokoktól alapított ispotály 2.000 frtot kapjon. A zákányi és gyékényesi plebánia templom 1.500—1.500, a kajári kápolna 1.000, a récsei plebánia 200 forintot vegyen fel. A veszprémi káptalan kezelésében levő szegények pénztára részére 5.000, a pápai irgalmas barátok ispotályában a tőle alapított két ágy fennartására 500 forintot tegyenek le. Mindez összegek értékpapírokban adassanak át. A pesti vakok intézete, a váci süketnéma intézet 2.000—2.000, a Szent István Társulat és a Szent László Társulat 400—400 forint értékű értékpapírt kapjanak. A tötösi (Élesd mellett) gör. katolikus templomnak 400 forint értékű papírt, a majori és kisilvai templomnak 100—100 forint készpénzt állapított meg. A szentiványi kápolnában lévő egyházi ruháit több dunántúli templom között osztotta szét. Még néhány mise alapítványt is tett.

Távolabbra szóló gondoskodása mellett feltűnő bőkezűséggel intézkedett azok javára, akik közvetlenebb környezetét alkották, neki segítségére voltak, vagy körülötte szolgálatot teljesítettek. Intézkedése szerint gazdasági tisztjei, akik őt 12 éven túl híven szolgálták, vagy akik koruk, betegségük miatt a szolgálatra nem alkalmasak, nyugdíjat kapjanak, s „köztök vígasztalás nélkül ne maradjon egy sem." A nyugdíjösszeg megállapításában örököseinek azt ajánlotta, hogy a tőle követett szokást utánozzák. Amely nyugdíjakat még ő maga szabott meg, azokat változtatás nélkül fizessék.

Groze plebánosnak 2.000 forintot hagyott. Ez intézkedését azonban 1879. augusztus 2-án „Vale-Kalin"-ban (azaz Valea lui Călin-ban, a borbereki állami iskola mellett) tett pótló végrendeletében törölte. Groze két fiának ugyanúgy a lesi görög kat. plebános, Coşbuc Valér, fiának részére, akiket ő tartott keresztvíz alá, a brassói pénztárba évenként nyugdíjösszeg részletet fizetett be, halála esetére örököseit is ugyanerre kötelezte. Mivel pedig Groze esperes Domonkos nevű fia időközben meghalt, pótló végrendeletében az egész összeget az életben maradt két keresztfia javára kötötte le.

Előbbeni huszárját, most egyik birtoka „gazdáját", Szűcs Istvánt, mint

aki kisebb gazdaság kezelésére alkalmas, további alkalmazásra ajánlotta örökösének. Ha meg őt nem akarnák megtartani, évi 300 forint nyugdíjat adjanak neki. Blaga Vazul lugosi kertész-legénye, ha őt haláláig szolgálja, 100 forintot, Rebrosan Juon majori udvarbírája meg 50 forintot kapjon. Többi, személye körüli cselédjeinek meg, akik hónapi díjra lévén felfogadva, nem állandók, ha fél éven túl szolgáltak, végkielégítésül 3 havi bérüket adják ki.

A majori és óradnai határban lévő földjei haszonélvezetét haláláig Gaftone Ilona kapta. Az ingóságok meg, a készpénz kivételével örök tulajdonába menjenek át. Mivel pedig e vagyomból meg nem élhet és örökös betegeskedése miatt magának mit sem szerezhet, azért becsületes szolgálata, az ő betegségeiben való ápolása fejében évi 800 forintot kapjon nyugdíjul. A pótló végrendelet az átadandó ingóságok közül kivette a püspök mellkeresztjét, egy ébresztő órát, amelyet édesanyjától kapott, továbbá a Landauer-hintót. Az évi nyugdíjat meg 1.000 forintra emelte. Zichy atyai szeretettel gondoskodott még nemes Tóth Jánosnak, meghatalmazottjának, leányáról, Teréziáról, férjezett Somogyi Antalnéről. Tóth őt majd fél századig a leghűségesebben szolgálta; leányának a püspök végrendeletében 8.500 forintot hagyott. Ugyanoly szeretettel Uşeriu Anastáz oláhszentgyörgyi szolgabíró feleségének, Lencsés Róának, a végrendelet 2.000 forintot juttatott. A pótló végrendelet ez utóbbi összeget törölte, viszont Uşeriuinak 5.000 forintot állapított meg.

„Kérem örökösöimet, hogy pártfogásukat ne vonják meg soha a Catholikus Egyháztól, az árváktól és özvegyektől és a betegetől s iparkodjanak az Isten dicsőségét minden csak tőlük kitelhető módon előmozdítani, mert csak úgy várhatják ők is az Isten áldását. Igyekezzenek a reájuk hagyott jószágokat minden adósság nélkül úgy fentartani, amint adósság nélkül ezt tőlem átvésem.”⁵⁷ A végrendelet e szavaiban tömörül össze Zichy két vezető gondolata, mint a jótékony ember és a jó gazda életszemlélete. E tulajdonságai tömötték be lényét, hogy azokkal embertársainak javára szolgáljon.

Egészségi állapota a következő években egyre hanyatlott. Az 1877. év őszén újra déltiroli üdülőhelyén találkozunk vele. Szokott érdeklődését, gazdagságszeretetét még megőrizte. Így átrándult a szomszédos Trientbe, hogy ott olasz országos vásárt lásson. Remélte, hogy híres tiroli fajtehenet láthat, azonban szép tejelő tehenet nem sikerült észrevennie.

Köhögése már erősebbé vált. Panaszkodott, hogyha két nap csendesebben is van, a harmadik éjjel már végigkínozza őt a szárazköhögés. Bort már nem ivott, a dohányzással is felhagyott, naponként 9—12 óra között a szabadban ült, mindennap egy órát sétált. Mindamelllett javulás nem akart mutatkozni. Úgy gondolta, hogy hazulról két héttel előbb kellett volna elindulnia. Az is baj volt, hogy útközben két alkalommal hóvihar dühöngött és ráadásul az egyik útitársa az ablakot állandóan nyitogatta. Ebédet saját lakásán főzetett. Bécsből küldött főzőnője, havi 10 forint fizetés ellenében,

⁵⁷ Végrendeletére l. 17. jegyzetet. Pótló végrendelete kelte 1879. aug. 2. Ez utóbbi eredetije is a budapesti m. kir. törvényszékben.

egyben szobáját is gondozta. Egy Középlombárdiába való határőrmester — Forstinger Ignác — is naponként felkereste őt és ügyeiben eljárta.⁵⁸

Visszaérkezése után erős érzelmi átalakuláson esett keresztül. Ennek oka a politika terére vezet bennünket. Az 1878. év nyarán ugyanis, a Deák-párt és a Tisza Kálmán vezetése alatt álló balközép párt egyesülése után, országos képviselőválasztás zajlott le. Erdélyben a románság a választástól tartózkodott, visszavonulási politikát, passzív rezisztenciát kezdett. A román választók 1878. július 20-i szebeni gyűlésén kifejtett indokolása ez állásfoglalás okául az említett fuziót, az ország rész önkormányzatának megszűnését és román sérelmeket nevezett meg. E magatartás szerint nem vesznek részt a képviselő-választáson, képviselői megbízást el nem fogadnak. Állásokat azonban vállalnak és az érvényben lévő törvényeknek engedelmeskednek. Azt gondolták, e politika legnagyobb haszna lesz, hogy a politikai harcokkal felhagyván, minden erejüket a nép ész- és szívkultúrájának termékeny terén érvényesítik.

Váronkeői Gróf Zichy Domonkos

Zichy névaláírása

Az óradnai kerületben az új többségi pártnak: a szabadelvű pártnak jelöltje Tanárky Gedeon volt, az ellenzéké meg Földvári János.⁵⁹ Az eddig hallgatag Zichy püspök e jelentős időben a román papságot és rajtuk keresztül a román választókat a visszavonulási politikától el akarta vonni és őket alkotmányos kötelességük teljesítésére rábírní. Az ellenzéki, azaz a Sennyey Pál mögött álló csoport egyik vezető emberének, gróf Zichy Nándornak pártállásából következőleg, a püspök az ellenzékét akarta támogatni. Törekvése sikertelen maradt; ez őt a román papoktól eltérítette.

Az óradnai plebános feljegyzése szerint: „A kegyes úr egészen elfordult a vidéken lévő gör. kat. papoktól, mivel dacára, mind őket, mind templomukat annyi sok jóban részesítette, csúfosan kijátszották a nemrég lefolyt képviselő választás alkalmával. A gróf bizonosan számított rájuk és nem jelentek meg.”⁶⁰ Talán e nézeteltérésnek következménye, hogy Groze esperes a püspök temetésén papi teendőt nem végzett, holott 1876-i végrendelete szerint segédkezhetett volna.

Zichynek az 1879 augusztus havában borbereki nyári villájában tollba mondott németnyelvű pótló végrendelete mutatja, hogy az elmulás gondolata őt egyre jobban foglalkoztatta. A következő nap a végrendelethez néhány sort hozzáfűzött, október 7-én meg magyar nyelven néhány sorban sajátkezűleg egészítette ki. E pótló-végrendelet kiegészítő részeivel együtt főleg a családi vagyoni rendezését tartalmazza. Az október 7-i pótlás már Majorban kelt.

Életbefejezésének ideje ekkor már küszöbön állott. Az óradnai plebá-

⁵⁸ Zichy Domonkos Groze Vazulnak. 1877. nov. 19. Tridentum.

⁵⁹ Kelet (Kolozsvár). 1878. aug. 2., 22., júl. 9. sz.

⁶⁰ Óradnai róm. kat. plebánia Domus Historiae-ja. 1879. nov. 1-i bejegyzés.

nos már szeptember 3-án előkészítette őt a nagy útra. „A mai napon láttam el Zichy püspököt a szentségekkel — jegyezte fel a plebánia kézíratos történetében. Megható és épületes buzgósággal és Isten akaratába helyezett nyugalom és gyermeki bizalommal vette a szent vallás utolsó vígaszát. Nagyon félek, hogy egyházunk e kegyes pártfogóját nemsokára eltemetjük.“⁶¹

A püspök halála 1879. október hó 30-án reggel $\frac{3}{4}$ órakor csakugyan be is következett. Bartók Zsigmond orvosnak a következő napon kiadott gyászjelentése szerint a halált hosszas szenvedés után tüdő- és szívburokvizkór okozta. A majori halotti levél tüdővést mutat ki. Bartók jelentése szerint Zichy „a haldoklók kegyészereiben részesülve s így kibékülve Istennel, nyugodtan szenderült el.“⁶² Mindenesetre azzal a tudattal, hogy sok megalázkodással szépített életében lelki kincseinek és földi javainak osztogatásában nem fukarkodott.

Végrendeletében 1876-ban azt kívánta, hogy halála bekövetkeztével, 48 óra eitelte után, boncolás nélkül, a róm. kat. egyház szertartása szerint, egyszerűen, ahol éppen meghal, pompa nélkül temessék el. Ha Majorban lenne kimúlása, akkor az óradnai róm. kat. papon kívül a majori gör. kat. pap is közreműködhet. Erdélyi vagyonának átadásával is Groze esperest bízta meg.

A gr. Zichy-család a püspök haláláról még aznap értesült. A rávezetett megjegyzés szerint a két végrendelet felbontása is még aznap megtörtént. Zichy Jenő azonnal Majorba utazott, hogy a temetésen résztvegyen.⁶³ A püspök kívánságának megfelelőleg holttestét Óradnára szállították, hogy ott helyezték nyugalomra. „A temetési menet Majortól Radnáig is nagyszerű volt“, a hálás lakosság ugyanis nagy tömegben sorakozott fel. Czetz Péter, temetkezési vállalkozó, Kolozsvár legpompásabb temetkezési készletét és fogatait hozta el.⁶⁴ Bartók halotti jelentése szerint a temetés az óradnai róm. kat. templomban történt beszentelés után ment végbe. A sírbatétel napja 1879. november 1. volt, szombati napon.⁶⁵ A temetést az óradnai plebános végezte minden papi segédkezés nélkül.⁶⁶ Az említett halotti jelentés az engesztelő szentmise napjául november 3-t jelölte meg.

A püspök sírja az óradnai régi, ma már nem használt temetőben a főhelyen van. Kis vasrácskerítés veszi körül. A családtól állított szürke márvány oszlopon a grófi korona alatt neve és éleadatai olvashatók,⁶⁷ e szavakkal együtt: „Róm. cath. egyház rendje szerint püspök.“ Ami jellemzésül következik: „A szenvedő felebarátok jótévője, orvosa, ápolója áldott emlékének“ — emberszeretétét állandóan hirdetni fogja.

Biró Vencel

⁶¹ Uo. 1879. szept. 3-i bejegyzés. 68—69. l.

⁶² Magyar Állam 1879. nov. 4. Halotti bejegyzés a majori gör. kat. plebánia könyvében. 1879. okt. 30. VII. köt. 95. l.

⁶³ Kelet. 1879. nov. 4. sz.

⁶⁴ Óradnai róm. kat. plebánia Domus Historiae-ja. 1879. nov. 1. Czetz Péter szép temetkezési felszerelésére tett megjegyzés: „De bezzeg meg is fizettette, mert 4000 frt.-os számlát adott be.“

⁶⁵ Kelet. 1879. nov. 4. sz.

⁶⁶ Óradnai róm. kat. plebánia Domus Historiae-ja. 1879. nov. 1.

⁶⁷ A halálozási nap hibásan nov. 30 okt. 30 helyett.